

OSMANIYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Osmanlı Arşivinde Urfa Tarihi ile İlgili Kaynaklar

Mehmet Nuri ŞANDA¹

Received/ 02.04.2021

Published/30.06.2021

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, Güneydoğu Anadolu’da yer alan Urfa şehri ile ilgili Osmanlı dönemindeki arşiv belgelerini tespit etmek, sınıflandırmak ve bu belgeleri bölümler halinde değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde elektronik ortama aktarılan belgeler incelenmiş ve Urfa tarihi ile ilgili olanlar tespit edilerek çalışmaya aktarılmıştır. Bölümler halinde açıklanmış olan bu belgelerde Urfa’nın idarî, sosyal, kültürel, askerî, dinî ve ekonomik yapısı hakkında birçok önemli bilgi yer almaktadır. Çalışmanın diğer bir amacı da Urfa kent tarihi araştırmalarında yararlanılabilecek birincil elden kaynakları tespit etmek ve bu kaynakları araştırmacıların bilgisine sunmaktır. Urfa tarihine yönelik daha önce bu tür bir çalışma yapılmadığı için araştırmanın alanda bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Çalışmanın başında Urfa ile ilgili kitap ve tez çalışmalarına kısaca değinilmiş ve daha sonra Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde Urfa ile ilgili kaynaklar bölümler halinde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Arşiv, Belge, Kent, Tarih, Urfa.

The Sources on the History of Urfa in the Ottoman Archive

Abstract

The main purpose of this study is to identify and classify Ottoman Archive documents related to Urfa city in Southeastern Anatolia and to assess these documents in sections. In line with this purpose, the documents transferred to electronic space in Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey, Department of Ottoman Archives are analysed and the documents related to Urfa history are identified and transferred. These documents are explained in sections and contain various important information about the administrative, cultural, military, religious and economic structure of Urfa. Another purpose of this study is to identify first-hand resources which can be used in Urfa urban history and to present these resources to the knowledge of the researchers. This study will fill the gap in this field since there are no studies in this type regarding Urfa history. At the beginning of the study, the book and thesis about Urfa were briefly mentioned and resources related to Urfa in Turkish Presidency State Archives of the Republic of Turkey, Department of Ottoman Archives are assessed in sections.

Keywords: Ottoman, Archive, Documents, Urban, History, Urfa.

¹ Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., ms2133@hotmail.com

1. Giriş

İlk kentlerin tam olarak ne zaman kurulduğu konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu konuda araştırmacıların farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar kentlerin kuruluş tarihini M.Ö. 1500'e kadar götürürken (Yahyagil, 1998, s. 105-120), bazıları da M.Ö. 4000'li yıllara kadar götürmektedir (Teber, 1985, s. 272). Yapılan araştırmalar, Anadolu'daki en eski kentlerin Fırat ile Dicle nehirleri arasında ve Akdeniz kıyılarındaki verimli ovalarda kurulduğunu göstermektedir (Ertürk ve Sam, 2009).

İnsanların bir arada yaşama ihtiyacı köy ve kentlerin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bu doğrultuda birçok yerleşim birimi oluşturulmuştur. Ebu'l Farac'a göre Hz. Nuh zamanında yüz seksen şehir kurulmuştur. Bu şehirlerden bir tanesi de Edessa ismiyle bilinen Urfa şehridir (Abû'l-Farac, 1945, s. 71).

Şehir veya kent olarak adlandırılan idarî birimler daima bir dönüşüm ve değişim içerisindeyler. Son dönemlerde Türkiye'de kent tarihine yönelik araştırmalar giderek artmaktadır (Ulutaş, 2020, s. 487-518). Özellikle kentlerin hafızası olan tarihi kalıntılar ve arşiv belgeleri kent tarihinin gelişmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Kent Tarihi yazımı hakkında farklı görüşler öne süren İlhan Tekeli, Osmanlı Devleti'nin idarî, ekonomik, sosyal vb. yönlerini daha iyi kavramak için araştırmacıların çalışmalarında genellikle evkâf, ruus, maliye, şer'iyeye sicilleri, tapu tahrir defterleri, mühimme defterleri gibi arşiv kaynaklarından faydalandığını ve bu kaynaklar doğrultusunda analizler yaptığını ifade etmektedir (Tekeli, 1998, s. 149).

Urfa kent tarihine yönelik son yıllarda yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalara Abdullah Ekinci'nin editörlüğünü yaptığı *Osmanlı Urfası* ve bizzat kaleme aldığı *Geçmişten Günümüze Urfa'da Yapılan Arkeolojik Kazılar Hakkında Bilgiler*, Abdullah Ekinci ve Kazım Paydaş'ın birlikte yazmış oldukları *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi* adlı çalışma, Mehmet Emin Üner'in *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi* adlı çalışma, Selami Yıldız'ın *Mozaikler Şehri Urfa* ve *Peygamberler Diyarı Urfa* adlı çalışmaları, Mahmut Karakaş'ın *Şanlıurfa Mezar Taşları* ve *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler* adlı çalışmaları örnek gösterilebilir.

Urfa Kent tarihine ilişkin hazırlanmış tez çalışmaları da bulunmaktadır. Bu tez çalışmalarına Adil Özme'nin *Urfa (Merkez) Hanları*, Bahattin Turgut'un *Urfa Vakıfları (1850-1900)* ve Mehmet Emin Üner'in *Osmanlı Klasik Dönem Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa, 1700 – 1800* adlı doktora tezleri ile Şebnem Özen'in *Tarihi Urfa Camii Minberleri*, Behiye Bulut'un *Osmanlı Dönemi'nde Urfa Belediye Tarihi* ve Enver Karakeçili'nin *Urfa'da Halilü'r-Rahman Vakıfları (XVI.-XX. Yüzyıl Başları)* adlı yüksek lisans tezleri örnek verilebilir.

Urfa isminin Arapça *Orhai* kelimesinden türediğini ileri sürenler olduğu gibi Yunanca *Osrhoenee* ve Latince *Orrpei* kelimelerinden de türediğini de ifade eden araştırmacılar bulunmaktadır. Bu kavram *Pınar* veya *Kale* anlamlarına gelmektedir (Ekinci ve Paydaş, 2018). Urfa'nın 22 km kuzeydoğusunda yer alan ve Anadolu'da inşa edilen ilk tapınak olma özelliğini taşıyan Göbeklitepe'nin tarihi M.Ö.9500'lere dayanmaktadır. Arkeologların tespitlerine göre bu tapınak insanlık tarihinin bilinen en eski tapınaklarından biridir (Kurt ve Göler, 2017). Urfa'da, tarih boyunca birçok devlet ve inanç egemen olmuştur. Bu durum Urfa'da hem zengin bir tarihi mirasın oluşmasına hem de kültürel çeşitliliğe ortam hazırlamıştır. Şehir, İslamiyet'ten önce Asur, Med, Pers, Makedonya Krallığı, Osrhoene Krallığı, Sasani Devleti, Roma ve Bizans imparatorlukları tarafından idare edilmiştir (İşıltan, 1960, s. 3-27). Urfa, 639 yılında Halife Ömer döneminde İslam Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmiştir (Turan, 2010, s. 336-341). Sonra Emevi, Abbasi, Selçuklu, Haçlı Kontluğu, Zengi Atabeyliği, Eyyubi, Moğol İmparatorluğu, Memlûklü, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir (Alper, 1988, s. 122). Urfa'nın

Osmanlı hâkimiyetine girmesi 1516 yılında Yavuz Sultan Selim zamanında gerçekleşmiştir. Urfa, Osmanlı döneminde Diyarbakır, Rakka ve Halep eyaletlerine bağlı bir sancak statüsündedir. 1910 yılında Halep'ten ayrılarak liva statüsüne kavuşmuştur (Ekinci ve Paydaş, 2018).

XIX. yüzyılda Urfa sancağında Birecik, Rumkale, Urfa merkez kazası ve Suruç adlarında dört kaza bulunmaktadır. Ayrıca merkez kaza sınırları içinde Bozabad, Döğerli, Harran ve Oyma Ağaç adlarında dört nahiye mevcuttur (Haleb Vilâyet Sâlnâmesi, H.1284, s. 141-143). 1869 tarihli Halep Vilâyet Salnamesinde Urfa şehir merkezinde 1595 dükkân, 899 bağ, 212 bahçe, 56 kahvehane, 34 mektep, 30 câmii, 25 mescit, 22 fırın, 18 sebil, 18 değirmen, 15 hamam, 8 tekke, 7 kilise, 7 han, 3 medrese, 2 sabunhane, 1 yağhâne, 1 manastır, 1 mağaza, 1 boyahane, 1 bedesten ve 1 basmahane yer almaktadır (Haleb Vilâyet Sâlnâmesi, H.1286, s. 156-157).

Kent tarihi araştırmalarında Osmanlı arşiv belgeleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu belgeler kentlerin sosyal, idarî, hukukî ve ekonomik yapıları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Urfa şehri ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmada farklı fon, defter ve perâkende evraklar taranmış ve 9.414 adet kayıt tespit edilmiştir. Fakat Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde sınıflandırılmamış ve tasnif çalışmaları devam eden belgeler içinde Urfa şehrine dair çok daha fazla evrakın bulunabileceğini de belirtmek gerekmektedir. Bu konuda belirtilmesi gereken diğer bir husus da yapılan taramaların Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Elektronik Tarama Sistemi üzerinden yapıldığıdır. Bu elektronik tarama sisteminde kullanılan anahtar sözcük Urfa sözcüğüdür. Belge özetleri içerisinde Urfa sözcüğü geçen kayıtlar tespit edilerek fonları ve sayıları araştırmaya yansıtılmıştır.

Araştırmada tespit edilen belgelerin fon adları aşağıda verilmiştir:

- Ali Emiri
- Bâb-1 Âsafî
- Bâb-1 Defterî
- Babıali Evrak Odası
- Cevdet
- Dâhiliye Nezareti
- Evkâf
- Fotoğraflar
- Hariciye Nezareti
- Harita
- Hatt-ı Hümayûn
- Hazine-i Hassa
- Hibe, Satın, Devir
- İbnülemin
- İrade
- Kamil Kepeci
- Maârif Nezareti
- Mâbeyn-i Hümayûn
- Maliye Nezareti
- Maliyeden Müdevver Defterler
- Meclis-i Vâlâ
- Meclis-i Vükela
- Meşihat

- Nüfus Defterleri
- Plan Kroki
- Rumeli Müfettişliği
- Sadâret
- Şûrâ-yı Devlet
- Tapu Tahrir
- Taşra
- Topkapı Arşivi
- Yabancı Arşivler
- Yıldız
- Zabtiye Nezareti

2. Urfa Tarihi İle İlgili Osmanlı Arşivinde Bulunan Kayıtlar

2.1. Ali Emiri Belgeleri

Ali Emiri Efendi başkanlığındaki tasnif komisyonunun incelediği belgeler, beylikler döneminden Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan olayları kapsamaktadır. Bu komisyon Aralık 1920 tarihinden Nisan 1924 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiştir. 1924 yılında Ali Emiri Efendi'nin istifası üzerine bu komisyonun tasnif işi durmuştur (Çetin, 1985, s. 6). Ali Emiri Belgeleri arşivde (AE.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 1. Urfa Tarihine İlişkin Ali Emiri Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
AE.SABH.I.	Ali Emiri	Ali Emirî Abdülhamid 1	6
AE.SAMD.II.	Ali Emiri	Ali Emirî Ahmed 2	3
AE.SAMD.III	Ali Emiri	Ali Emirî Ahmed 3	7
AE.SMHD.I.	Ali Emiri	Ali Emirî Mahmud 1	10
AE.SMHD.II.	Ali Emiri	Ali Emirî Mahmud 2	1
AE.SMMD.IV.	Ali Emiri	Ali Emirî Mehmed 4	1
AE.SMRD.III	Ali Emiri	Ali Emirî Murad 3	1
AE.SMST.II.	Ali Emiri	Ali Emirî Mustafa 2	4
AE.SMST.III	Ali Emiri	Ali Emirî Mustafa 3	8
AE.SOSM.III	Ali Emiri	Ali Emirî Osman 3	2
AE.SSLM.III	Ali Emiri	Ali Emirî Selim III	5
Toplam			48

Tespit edilen Ali Emiri belgelerinde Urfa Sancağı'na yapılan imam, kale ağası, memur ve çavuş atamaları, tımar ve zeamet tevcihleri ile Suruç Kazasındaki eş-Şeyh Müslim Tekkesi'nde bulunan şeyhlerin incitilmemesi ve sancak dâhilindeki mukataa gelirlerinin tahsili gibi konular yer almaktadır.

2.2. Bâb-1 Âsafî Defterleri

Tanzimat'tan önceki dönemde Divan-ı Hümâyûn ile Bab-1 Âsafî dairelerinde tutulmuş günümüze kadar ulaşan defterlerdir. Dört ana fondan oluşmaktadır. Bunlar Divan-ı Hümayun Defterleri, Bab-1 Asafî Defterleri, Kâmil Kepeci Defterleri ve Maliyeden Müdevver Defterlerdir.

Bab-1 Âsafî Defterleri arşivde (A.{}) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 2. Urfa Tarihine İlişkin Bâb-1 Âsafî Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
A.{DVN.d...	Bâb-1 Âsafî	Divan (Beylikçi) Kalemî Defterleri	1
A.{DVNS.MHM.d.	Bâb-1 Âsafî	989 Numaralı Dîvân-1 Hümâyûn Defterleri Katalogundaki Mühimme Defterleri	15
Toplam			16

Tespit edilen Bâb-1 Âsafî Defterlerinde Urfa karantina müdürünün görevden alınması, vefat eden Ahmed Tevfik Efendi'nin terekisinin İstanbul'a gönderilmesi, Urfa'daki Ermenilere ait Meryem Ana Kilisesi'ne müdahalenin engellenmesi, Urfa Mevlevihanesi Şeyhi el-Hac Abdülhamid'in arzuhali, Urfa'daki Mustafa Paşa Vakfının mali işleri, Kudüs Mutasarrıfı Kamil Paşa'nın Urfa Mutasarrıflığına getirilmesi, Urfa'daki Şemmer Aşireti Şeyhi Abdülkerim b. Sefük'e nişan verilmesi ve bazı devlet memurlarının farklı idarî birimlere tayin edilmesi gibi konular üzerinde durulmaktadır.

2.3.Bâb-1 Defterî Belgeleri

Bâb-1 Defterî, devletin gelir ve giderlerini düzenleyen dairedir. Defterdarlık Kapısı olarak da tanımlanan bu dairenin başkent ve taşrada ofisleri bulunmaktadır. Dairenin başında bulunan Defterdar, Divan-1 Hümâyûn'un doğal üyesi olarak toplantılara katılmış ve avarız, cizye, mukataa gibi mali konularda fikir beyan etmiştir. Bu daire 1837'de Maliye Nezareti'ne dönüştürülmüştür (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017). Bâb-1 Defterî belgeleri arşivde (D.) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 3. Urfa Tarihine İlişkin Bâb-1 Defterî Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
D..ASM.d...	Bâb-1 Defterî	Asakir-i Mansure Defterleri	1
D..BŞM.	Bâb-1 Defterî	Başmuhasabe Kalemî Evrakı	1
D..BŞM.d...	Bâb-1 Defterî	Başmuhasabe Kalemî Defterleri	1
D..HMK.d...	Bâb-1 Defterî	Haremeyn Mukâtaası Kalemî Defterleri	2
D..MKF.d...	Bâb-1 Defterî	Mevkûfât Kalemî ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler	1
Toplam			6

Tespit edilen Bâb-1 Defterî belgelerinde Urfa ile ilgili icmal defterleri, sancaktaki arpa ve un miktarlarını gösteren defterler ve Urfa'daki alayda kayıt altına alınan zabıtlar hakkında bilgilere yer verilmektedir.

2.4.Babialî Evrak Odası Belgeleri

Divân-1 Hümâyûn toplantıları terkedildikten sonra bütün devlet işleri Bâb-1 Âsafî'de görülmeye başlanmıştır. Bâb-1 Âsafî, 1700'lü yılların sonlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. XVIII. asrın sonlarında Bâb-1 Âsafî tabirinin yerine Bâb-1 Âlî tabiri kullanılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017). Bu tabir XIX. yüzyılda Osmanlı Hükümeti'ni ifade etmek için de kullanılmıştır. Osmanlı hükümetine bağlı birimlerin vesika ve defterlerinin muhafaza edilmesi için 22 Ramazan

1267 (M.21 Temmuz 1851) tarihinde Bâb-ı Âlî Evrak Odası kurulmuştur (İpşirli, 1991, s. 387). Babıali Evrak Odası Belgeleri arşivde (BEO.) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 4. Urfa Tarihine İlişkin Babıali Evrak Odası Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
BEO	Babıali Evrak Odası	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası	616

Tespit edilen Babıali Evrak Odası belgelerinde Urfa'daki idareci ve memurların becayiş, tayin, azil ve maaş işlemleri, sancaktaki idarecilere dair şikâyet arzuhalleri, sancak sınırları dâhilindeki Berâzi, Benî Kays gibi aşiretlerin Hamidiye Alayları içerisinde yer alması ve bu sebepten dolayı vergi ödemek istememeleri, Oyma Ağaç nahiyesine ait aşar vergisinin toptan ihale edilmesi, Urfa, Birecik ve Rumkale kazalarındaki Arap ve Kürt aşiretlerin ıslahı için alınan tedbirler, Urfa'daki Redif Alaylarında meydana gelen firarlar, sancaktaki yerleşik ahali ve konargöçer aşiretlerin ödediği vergiler üzerinde durulmaktadır. Ayrıca belgeler arasında zikredilen konular dışında idarî, sosyal ve ekonomik birçok konu ile karşılaşmak mümkündür. Urfa ile ilgili Babıali Evrak Odası belgeleri daha çok Harbiye, Dâhiliye, Ticaret, Nafia, Maliye, Evkaf, Maarif, Hariciye nazırlıklarına gönderilen ve bu nazırlıklardan gelen belgelerden oluşmaktadır.

2.5.Cevdet Belgeleri

İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Ekim 1932 tarihinde aldığı karar doğrultusunda yeni bir belge sınıflandırma heyeti oluşturulmuştur. Bu heyetin başına Muallim Cevdet getirilmiştir. Heyet içinde ayrıca Kilisli Muallim Rifat, tarih uzmanı kimseler ve emekli bazı devlet memurları da yer almaktadır. 17 bölümden oluşan tasnif, 1937 yılına kadar sürmüştür. Cevdet Belgeleri arşivde (C.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 5. Urfa Tarihine İlişkin Cevdet Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
C..ADL.	Cevdet	Cevdet Adliye	5
C..AS..	Cevdet	Cevdet Askerîye	25
C..BLD.	Cevdet	Cevdet Belediye	2
C..DH..	Cevdet	Cevdet Dâhiliye	13
C..DRB.	Cevdet	Cevdet Darbhâne	2
C..EV..	Cevdet	Cevdet Evkâf	17
C..İKTS	Cevdet	Cevdet İktisat	1
C..MF..	Cevdet	Cevdet Maârif	8
C..ML..	Cevdet	Cevdet Mâliye	15
C..MTZ.	Cevdet	Cevdet Eyalet-i Mümtâze	1
C..NF..	Cevdet	Cevdet Nâfia	1
C..TZ..	Cevdet	Cevdet Tımar Zeâmet	10
C..ZB..	Cevdet	Cevdet Zabtiye	3
Toplam			103

Tespit edilen Cevdet belgelerinde Suruç nahiyesinde Şeyh Müslim Zaviyesi şeyhliğinin tevcihi, Karaburc Camii imamlığının tevcihi, Halilürrahman Zaviyesi Evkafı kâtipliğinin tevcihi,

Süleyman Ağa Medresesi müderrisliğinin tevcihi gibi tevcihlerle birlikte Urfa'daki bazı tımar ve zeametlerin taksimatı, Urfa sancağında toplanan cizye miktarları, malikâne bedelleri ve tevziatlar hakkında bilgiler verilmektedir.

2.6.Dâhiliye Nezareti Belgeleri

1836 yılında kurulan Dâhiliye Nezareti, devletin içişleriyle ilgilenen bakanlıktır. Sadrazamlar tarafından idare edilmiştir. Temel görevlerinden biri ülkede asayiş ve huzuru sağlamak, bu doğrultuda görevliler tayin etmektir (İpşirli, 1993, s. 414-416). Bu bakanlığın bünyesinde birçok daire ve kalem bulunmaktadır. Dâhiliye Nezareti Belgeleri arşivde (DH.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 6. Urfa Tarihine İlişkin Dâhiliye Nezareti Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
DH.DACZ	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Darülaceze Müdüriyeti	1
DH.EUM.1.Şb	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Birinci Şube	3
DH.EUM.2.Şb	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye ikinci Şube	74
DH.EUM.4.Şb	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Dördüncü Şube	23
DH.EUM.5.Şb	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Beşinci Şube	56
DH.EUM.6.Şb	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Altıncı Şube	37
DH.EUM.7.Şb	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Yedinci Şube	2
DH.EUM.ADL.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Takîbât-ı Adliye Kalemî Evrâkı	29
DH.EUM.AYŞ.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Asâyîş Kalemî Evrâkı	31
DH.EUM.ECB.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Ecânib Kalemî	14
DH.EUM.EMN.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Emniyet Şubesi Evrâkı	48
DH.EUM.KADL	Dâhiliye Nezareti	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısm-ı Adli Kalemî	2
DH.EUM.KLH.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Husûsî	2
DH.EUM.KLU.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Kalemî Umûmî	6
DH.EUM.LVZ.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Levâzım Kalemî	111
DH.EUM.MEM.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Memûrîn Kalemî Evrâkı	159
DH.EUM.MH..	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Muhâsebe Kalemî Evrâk	317
DH.EUM.MTK.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Muhâberât ve Tensikât Müdüriyeti Evr.	65

DH.EUM.PMC.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Polis Mecmûası	15
DH.EUM.SCL.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Sicil Kalemi Evrâkı	16
DH.EUM.SSM.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Seyrüsefer Kalemi	3
DH.EUM.THR.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi Evrâkı	45
DH.EUM.VRK.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Evrâk Odası Kalemi Evrâkı	13
DH.H...	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrâkı	18
DH.HMŞ.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrâkı	10
DH.İ.UM	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti idâre-i Umûmiye Evrâkı	103
DH.İ.UM.EK.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti idâre-i Umûmiye Ekleri	112
DH.İD..	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti idâre	156
DH.KMS.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Dâhiliye Kalem-i Mahsûs Evrâkı	43
DH.MB..HPS.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emirîye Hapishaneler Müdüriyeti Evrâkı	86
DH.MB.HPS.M.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emirîye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrâkı	27
DH.MKT.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi	737
DH.MTV.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Evrâkı	33
DH.MUİ.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evr.	103
DH.SAİD.MEM	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi	1
DH.SAİDd...	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri Fihristi	103
DH.SN..THR.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi	109
DH.SYS.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrâkı	10
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Şifre Evrâkı	1667
DH.TMIK.M..	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat	172
DH.TMIK.S..	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muâmelât ve Islâhat Komisyonu	30
DH.UMVM	Dâhiliye Nezareti	Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrâkı	269
Toplam			4.861

Tespit edilen Dâhiliye Nezareti belgelerinde Urfa Sancağı dâhiline yapılan idareci ve memur tayinleri, azilleri, maaşları, Urfa ve kazalarında yaşayan halkın idarecilerin tutumlarına karşı merkeze yazmış oldukları arzuhaller, sancaktaki aşiretlerin eşkıyalık hareketleri ve devletin bu asayişsizliklere karşı aldığı tedbirler, Urfa'da kolera, enflüanza ve kızamık hastalıklarından meydana gelen ölümler ve yetkililerin bu hastalıkların yayılmasını engellemek için aldığı tedbirler, Urfa ve çevresinde meydana gelen depremler ve hasarlar, farklı tarihlerde (1831 Birecik gibi) Urfa ve kazalarında çıkan isyanların bastırılması için alınan askerî ve idarî tedbirler, Urfa sancağı dâhilindeki aşiretlerden Hamidiye Alaylarının teşkili ve benzeri konular bulunmaktadır.

2.7.Evkâf Belgeleri

Fatih Sultan Mehmed, kurduğu vakıfların idaresini sadrazamın kontrolüne bırakmıştır. II. Bayezid ise kurduğu vakıfların idaresini Şeyhülislam Alaeddin Efendi'nin idaresine vermiştir. 1586 yılında ülkedeki tüm vakıfların bir merkezden idare edilmesi için Evkâf-ı Haremeyn Nezareti kurulmuştur. 24 Eylül 1826 tarihinde ise Evkâf-ı Hümayun Nezareti kurularak tüm vakıflar bu kurumun idaresine bırakılmıştır. Evkâf belgeleri arşivde (EV.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 7. Urfa Tarihine İlişkin Evkâf Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
EV. BRT.	Evkâf	Evkâf Berat	1
EV.d...	Evkâf	Evkâf Defterleri	213
EV.HMH.d...	Evkâf	Evkâf Haremeyn Muhasebesi Defterleri	5
EV.HMK.SR.d	Evkâf	Evkâf Haremeyn Mukâtaası Surre Defteri	49
EV. VKF.	Evkâf	Evkâf Vakfiyeler	1
Toplam			269

Tespit edilen Evkaf belgelerinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı olup Urfa'da bulunan vakıfların idaresi, gelir ve gider kayıtları, bu vakıfların mahsulat ve ihracat muhasebeleri, Urfa'daki vakıf köylerinden toplanan aşar bedelleri, yevmiye defterleri, tımar, mukataa, esham ve kura bedellerine dair birçok belge yer almaktadır.

2.8.Fotoğraflar

Osmanlı Arşivi'nde araştırmacılara açık olan fotoğraflarla herhangi bir fona dâhil olmayan tasnifsiz fotoğrafların bulunduğu seridir. Daha çok köprü, resmi binalar, yol çalışmaları, suyolları, resmi ve sivil şahıslar, askerî törenlere ait fotoğraflar yer almaktadır. Arşivde (FTG.f.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 8. Urfa Tarihine İlişkin Fotoğraflar

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
FTG.f.	Fotoğraflar	Fotoğraflar	1

Urfa ile ilgili arşiv kayıtları içinde bir adet fotoğraf kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt Urfa Sanai mektebinin fotoğrafıdır. Fotoğrafta Sanai mektebi ön cepheden çekilmiştir.

2.9.Hariciye Nezareti Belgeleri

Hariciye Nezareti, Sultan II. Mahmud döneminde 11 Mart 1836 yılında kurulmuştur. İlk nazır Akif Efendi'dir (Akpınar, 2014, s. 66). Hariciye Nezareti, Cumhuriyet döneminde Dışişleri

Bakanlığı adını almıştır. Osmanlı Devleti'nde dışişleri bakanlığı görevi belli bir dönem sadrazamlar tarafından yürütülmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren Reisülküttaplık makamı, dışişleri bakanlığı gibi çalışmıştır (Findley, 1997, s. 178-180). Tanzimat ile birlikte Merkez Arşivi ve Taşra Arşivi şeklinde iki gruba ayrılan Hariciye Nezareti belgeleri arşivde (HR.) şeklinde kodlanmıştır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 9. Urfa Tarihine İlişkin Hariciye Nezareti Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
HR.H...	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Hukuk Kısmı Evrâkı	4
HR.HMŞ.İŞO.	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrâkı	14
HR.İD..	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti idâre	1
HR.İM..	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı	27
HR.MKT.	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Mektûbî Kalemî Evrâkı	63
HR.MTV.	Hariciye Nezareti	Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı	1
HR.SFR.04..	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri	9
HR.SFR.1...	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Atina Sefareti	4
HR.SFR.3...	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Belgrat Sefareti	26
HR.SYS.	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri	106
HR.TH..	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Tahrîât-ı Hâriciye Odası	31
HR.TO..	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri	15
HR.UHM.	Hariciye Nezareti	Hâriciye Nezareti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtâlita Müdüriyeti	1
Toplam			302

Urfa ile ilgili Hariciye Nezareti belgelerinde daha çok Urfa'da yaşayan gayrimüslimlerin haklarını korumaya yönelik belgeler yer almaktadır. Bunun yanında İranlı hacıların mallarının yağmalanması ve zararlarının karşılanmasına yönelik belgeler de mevcuttur. XIX. Yüzyılda Urfa'da İngiltere ve Fransa konsoloslukları bulunmaktadır. Bu konsolosluklar birçok konuda Osmanlı idarecileri ile yazışmalarda bulunmuşlardır. Yine aynı yüzyılda Amerikalı bazı tüccarların Urfa gümrük yetkilileri aleyhine şikâyetleri bulunmaktadır. Bu şikâyetlerin çözüme kavuşturulması için de ilgili devlet birimlerince birçok yazışma gerçekleştirilmiştir.

2.10. Haritalar

Osmanlı Devleti'nde ilk ayrıntılı atlas haritası Müderris Abdurrahman Efendi tarafından 1800'lü yıllarda Tabhane-i Hümayûn'da basılmıştır. Osmanlı'da harita çalışmaları askerî ihtiyaçlardan doğmuştur. Bu doğrultuda birçok subay Prusya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere eğitime gönderilmiştir. Arşivde haritalar (HRT.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 10. Urfa Tarihine İlişkin Haritalar

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
HRT.h..	Harita	Haritalar	11

Urfa ile ilgili olup 1/450.000 ölçekli olan harita Halep mevkiinde bulunan 5. Ordu-yu Hümayunun Süvari IV. Alay yüzbaşlarından Said Efendi tarafından bez üzerine çizilmiştir. Urfa ve çevre illeri gösteren 1/2.250.000 ölçekli bir harita daha vardır. Harita, Fisher ve Kiepert'in hazırladığı haritadan kopya edilmiştir. Bu haritada Maraş, Urfa, Diyarbakır vilayetlerinin sancak, kaza ve nahiye merkezleri gösterilmektedir. 1/1.500.000 ölçekli olan ve elle çizilen diğer bir haritada Urfa, Diyarbakır ve civarındaki ulaşım yolları gösterilmektedir. 1/4.000.000 ölçekli olan harita da ise Mardin, Urfa, Halep, Humus, Şam, Beyrut ve sair yerlerden geçen demiryolları gösterilmektedir. Bu 4 harita dışında da arşivde Urfa ve çevresini gösteren yedi harita mevcuttur.

2.11. Hatt-ı Hümâyûn Belgeleri

Padişahların genellikle kendi el yazılarıyla yazmış oldukları belgelerdir. Hatt-ı Hümâyûnlar beyaz üzerine, telhis üzerine ve unvanına yazılan hatt-ı hümâyûnlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Kütükoğlu, 1997, s. 485-488). Padişahın kendisine sadrazam vasıtasıyla sunulan bir telhis veya arz olmadan herhangi bir konuda telhîs ettiği hatt-ı hümâyûnlara Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayun denmektedir (Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2020). İlk tasnifi 1883'te yapılan Hatt-ı Hümâyûnlar arşivde (HAT.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 11. Urfa Tarihine İlişkin Hariciye Hatt-ı Hümâyûn Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
HAT	Hatt-ı Hümâyûn	Hatt-ı Hümâyûn	55

Urfa ile ilgili Hatt-ı Hümayun belgeleri arasında III. Ahmed ve III. Selim tarafından telhis edilmiş hatlar da bulunmaktadır. Sultan III. Ahmed tarafından telhis edilen Hatt-ı Hümayun Urfa'da bulunan Nimetullah Camii ile ilgilidir. III. Selim tarafından telhis edilen Hatt-ı Hümayun ise Timur adlı idarecinin terbiye edilmesine yöneliktir. Bu iki Hatt-ı Hümayun dışında Mısır isyanının ve aşiret ayaklanmalarının bastırılması, Bağdat üzerine saldıran İranlıların püskürtülmesi, Urfa'ya yeni idarecilerin atanması, Urfa'da teşkil edilen Alay'a atanan Binbaşılara nişan ve kılıçlarının verilmesi hakkında hatlar da bulunmaktadır.

2.12. Hazine-i Hassa Belgeleri

Hazine-i Hassa, Osmanlı'da padişahların özel gelir ve giderlerini kayıt altına alan teşkilattır. Daha önce adı Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi iken 15 Haziran 1847 tarihinde adı Hazine-i Hâssa şeklinde değiştirilmiştir. II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra 1909 yılında Hazine-i Hassa'ya ait emlak-ı şahanenin büyük bir bölümü maliye hazinesine devredilmiş ve Hazine-i Hassa Nezareti, Umum Müdürlüğe çevrilmiştir (Terzi, 1998, s. 137-141). Hazine-i Hassa belgeleri arşivde (HH.) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 12. Urfa Tarihine İlişkin Hariciye Hazine-i Hassa Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
HH.İ...	Hazine-i Hassa	Hazine-i Hâssa İrâdeler	3

Tespit edilen üç adet Hazine-i Hassa belgesinin birincisinde Urfa sancağına bağlı Türkmen Colabı nahiyesine Arap eşkıyasının saldırılarının engellenmesi üzerinde durulmaktadır. İkincisinde Musul Emlak-ı Hümayun Reisi Mirliya Nazif Paşa'nın bir üst rütbe ile Urfa Redif Mirlivalığı'na tayin edilmesine değinilmektedir. Üçüncüsünde ise Fatih Camii Haziresi'ne gömülecek olan Urfa Mutasarrıfı Hasan Rıza Paşa'nın cenaze masrafının ödenmesine dair bilgilere yer verilmektedir.

2.13. Hibe, Satın, Devir Belgeleri

Çeşitli kurum ve kuruluşlarla özel şahıslarda bulunan arşiv belgeleridir. Bu belgeler Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde çalışan görevliler tarafından tespit edilip toplanmakta ve gerekirse satın alınmaktadır. Bu belgeler arşiv uzmanlarınca tasnif edilmiş olup araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Hibe, Satın, Devir belgeleri arşivde (HSD.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 13. Urfa Tarihine İlişkin Hibe, Satın, Devir Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
HSD. CB.	Hibe, Satın, Devir	Hibe, Satın, Devir Cavid Baysun	1

Urfa ile ilgili H.1304 tarihli bu Hibe, Satın, Devir belgesi Cavit Bey adında birinin Urfa'ya gitmek üzere olduğuna dair Sahib Bey'in Dersaadet'ten çektiği telgrafi ihtiva etmektedir.

2.14. İbnülemin Belgeleri

İbnülemin Mahmud Kemal, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çeşitli komisyonlarda temsilcilik ve üyelik yapmıştır. II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra 29 Kasım 1911 tarihinde Yıldız Sarayı Evrakı'nı inceleme ve sınıflandırma görevine getirilmiştir (Akün, 2000, s. 249-262). İbnülemin başkanlığında kurulan Belge Tasnif Heyeti belgeleri konularına göre 1921 senesinden itibaren sınıflandırmıştır. 1926 yılına kadar devam eden bu sınıflandırmalar 23 bölümde toplanmıştır. İbnülemin belgeleri arşivde (İE.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 14. Urfa Tarihine İlişkin İbnülemin Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
İE.ADL.	İbnülemin	İbnülemin Adliye	1
İE.AS..	İbnülemin	İbnülemin Askerîye	1
İE.DH	İbnülemin	İbnülemin Dâhiliye	1
İE.TZ..	İbnülemin	İbnülemin Timar ve Zeâmet	1
Toplam			4

Arşivde Urfa ile ilgili dört İbnülemin belgesi bulunmaktadır. Birincisi tımar ehli olup alaybeylerinin emri altında harbe iştirak etmeyen kimselerin ellerindeki ulufe ve tımarların alınarak ehil insanlara verilmesine dairdir. İkincisi Urfa Kadısı Yusuf tarafından yazılan hüccettir. Üçüncüsü Urfa ve Rakka çevresindeki cizye tahsilinin Haleb cizyedarı Osman Ağazade Abdurrahman Efendi'nin uhdesine verildiğine dair berattır. Dördüncüsü ise Urfa sancağındaki tımarın tahviline dair bir arzuhaldir.

2.15. İrâdeler

Osmanlı Devleti'nde irâde sözcüğü, pâdişâhın fermanı, arzusu ve emri anlamlarında kullanılmıştır. 1832 yılından önce herhangi bir durumla ilgili padişah fikrine lüzum görüldüğünde, meselenin içeriği pâdişâha başkâtip tarafından okunurdu. Pâdişâh da konuyla ilgili fikrini yazılı veya sözlü açıklar ve bu fikir, başkâtip tarafından tezkirenin alt kısmına eğik bir şekilde yazılırdı. Buna irâde denmiştir. Yazılı olan irâdeler 1839 yılından imparatorluğun sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir. Arşivde irâdeler (İ.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 15. Urfa Tarihine İlişkin İrâdeler

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
İ..AS..	İrâde	İrâde -i Askerî	12
İ..AZN.	İrâde	İrâde -i Adliye ve Mezahib	13
İ..DFE.	İrâde	İrâde -i Defter-i Hâkânî	1
İ..DH..	İrâde	İrâde -i Dâhiliye	172
İ..DUİT	İrâde	İrâde- Dosya Usulü İrâdeler	51
İ..EV..	İrâde	İrâde - Evkâf	5
İ..HB..	İrâde	İrâde - Harbiye	9
İ..HR..	İrâde	İrâde - Hâriciye	11
İ..HUS.	İrâde	İrâde - Husûsî	20
İ..MBH.	İrâde	İrâde - Mabeyn-i Hümâyûn	5
İ..MF..	İrâde	İrâde - Maârif Nezareti	1
İ..ML..	İrâde	İrâde - Mâliye	12
İ..MMS.	İrâde	İrâde - Meclis-i Mahsûs	8
İ..MVL.	İrâde	İrâde - Meclis-i Vâlâ	82
İ..OM..	İrâde	İrâde - Orman ve Maadin	1
İ..PT..	İrâde	İrâde - Telgraf ve Posta	1
İ..ŞD..	İrâde	İrâde - Şûrâ-yı Devlet	9
İ..TAL.	İrâde	İrâde - Taltifât	34
İ..TKS.	İrâde	İrâde - Tekâüd Sandığı	6
Toplam			453

Tespit edilen İrâdelerde Urfa sancağına atanan memurların terfi ve becayişleri, sancaktaki Berâzi, Aneze, Milli, Kays ve Cümeyle gibi aşiretlerin ıslah ve terbiyesi, Urfa'da Tanzimat'ın uygulanması, Urfa ahâlisinin ödediği vergiler, sancak bütçesi, sancak dâhilindeki askerî birlikler ve bu birliklerin bulunduğu kışlaların tamiri, şehirde huzuru bozan ve bölücülük faaliyetlerinde bulunan kişilere verilen cezalar gibi konular ele alınmaktadır.

2.16. Kâmil Kepeci Defterleri

Kâmil Kepeci başkanlığındaki heyet tarafından tasnif edilen belgelerdir. Bu tasniflerin büyük çoğunluğu maliyeye ait belge ve defterlerden oluşmaktadır. Bu heyet defterleri ait oldukları kalemlere göre sınıflandırılmıştır. Kâmil Kepeci Defterleri arşivde (KK.d.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 16. Urfa Tarihine İlişkin Kamil Kepeci Defterleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
KK.d...	Kamil Kepeci	Kamil Kepeci Defter	4

Urfa ile ilgili Kamil Kepeci defterlerinde sancaktaki zaptiyelerin aylıkları, Urfa'daki nüfus vukuatı, sancağın evrak kayıtları, gelir ve giderleri üzerinde durulmaktadır.

2.17. Maârif Nezareti Belgeleri

Maârif Nezareti'nin temelleri II. Mahmud döneminde atılmıştır. Bu dönemde ilköğretim zorunlu hale getirilmişse de çıkan karışıklıklardan dolayı uygulanamamıştır. Nezâret, 1857 yılında Sultan Abdülmecid'in emri doğrultusunda kurulmuş ve ilk nazır olarak da Abdurrahman Sâmi Paşa tayin edilmiştir (Akyıldız, 2003, s. 273-274). Bu nezaret bünyesinde birçok kalem bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi bünyesinde Maarif Nezareti'ne ait 1200 civarında defter yer almaktadır. Maârif Nezareti belgeleri arşivde (MF.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 17. Urfa Tarihine İlişkin Maârif Nezareti Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
MF.İBT.	Maârif Nezareti	Maârif Nezareti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî	253
MF.MKT.	Maârif Nezareti	Maârif Nezareti Mektûbî Kalemî	169
Toplam			422

Tespit edilen Maârif Nezareti belgelerinde Urfa merkez sancağı ve kazalarında inşa edilen ibtidai, sıbyan, rüştiye ve idadi gibi eğitim kurumları, bu eğitim kurumlarına tayin edilen muallimler ve maaşları, vakıfların bünyesindeki eğitim kurumları hakkında bilgilere yer verilmektedir.

2.18. Mâbeyn-i Hümâyûn Belgeleri

Bu belgeler, Dolmabahçe Sarayı'nın arşivinden Hazine-i Hassa Evrakı ile beraber intikal eden evraklardan oluşmaktadır. II. Mahmud dönemine ait birkaç mâbeyn evrakı olsa da büyük çoğunluğu Abdülmecid dönemine ait belgelerdir. Mâbeyn ve Mâbeyn-irâde olarak iki alt fonda tasnif edilen Mâbeyn-i Hümâyûn belgeleri arşivde (MB.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 18. Urfa Tarihine İlişkin Mâbeyn-i Hümâyûn Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
MB.İ...	Mâbeyn-i Hümâyûn	Mâbeyn-i Hümâyûn İrâdeleri	14

Tespit edilen Mâbeyn-i Hümâyûn belgelerinde Urfa'ya atanan bazı kişilerin maaşlarının da Urfa'ya nakledilmesi, Eski Urfa Mutasarrıfı Mehmed Rasim Paşa'nın uygun bir maaşla tekrar görevlendirilmesi, Hazine-i Hassa emektarlarından olup Urfa Muhasebecisi iken açığa alınan Hamid Efendi'nin askerden muaf tutularak eski memuriyetine iade edilmesi ve Süryani Kadim Patrikliğinin Dersaadet vekâletinde iken vefat eden Urfa Metropolitisi Bolis Efendi'nin Beyoğlu'nda Süryani Kilisesine defnine müsaade edilmesi gibi konuları ihtiva etmektedir.

2.19. Maliye Nezareti Belgeleri

Osmanlı Devleti'nde Maliye Nezareti kurulmadan önce mali işler Defterdarlık birimi tarafından yürütülmüştür. Sınırların genişlemesiyle birlikte defterdarlık sayısı da artırılmıştır. Fatih Kanunnamesinde Başdefterdar ve Defterdarlar kavramları geçmektedir. Bu durum ikinci defterdarlığın bu dönemde kurulduğunu göstermektedir (Kütükoğlu, 1994, s. 94-96). 1837 yılında

defterdarlıklar kaldırılarak yerine Umûr-ı Maliye Nezareti kurulmuştur. Maliye Nezareti belgeleri arşivde (ML.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 19. Urfa Tarihine İlişkin Maliye Nezareti Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
ML.d...	Maliye Nezareti	Maliye Nezareti Maliye Kalemi Defterleri	7
ML.EEM.	Maliye Nezareti	Mâliye Nezareti EEM.	149
ML.MKT.d...	Maliye Nezareti	Mâliye Nezareti Mektûbî Kalemi defterleri	3
ML.MSF.d...	Maliye Nezareti	Mâliye Masârîfât Defterleri	33
ML.VRD.CMH.d...	Maliye Nezareti	Maliye Nezareti Vâridât Cizye Defterleri	6
ML.VRD.d...	Maliye Nezareti	Maliye Nezareti Vâridât Muhasebesi	14
Toplam			212

Tespit edilen Maliye Nezareti belgelerinde Urfa'daki askerî alaylarda görevli zabitan ve neferin aldığı maaşlar, Urfa halkından tahsil edilen öşür, adet-i ağnam, bac-ı bazar, cizye ve sair vergiler, Urfa ve Birecik kazalarındaki has ve mukataalardan elde edilen gelirler, Urfa Gümrüğü'nün hasılat ve masraflarını gösteren defterler, Urfa'daki memurların maaş ve tayinlerini gösteren belgeler yer almaktadır. Ayrıca sancak dâhilindeki hükümet konağı, karakol, hapishane, telgrafhane ve adliye binası gibi resmi kurumların tamiratına dair birçok belge de bulunmaktadır.

2.20. Maliyeden Müdevver Defterler

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Mâliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında devralınmış olan 26.000'e yakın Mâliyeden Müdevver Defter bulunmaktadır. Bu defterler içerisinde mâliyeeye ait farklı kalemlerin defterleri olduğu gibi arazi tahrirleri ve yeniçeri defterleri de mevcuttur. Mâliyeden Müdevver Defterler, arşivde (MAD.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 20. Urfa Tarihine İlişkin Maliyeden Müdevver Defterler

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
MAD.d..	Maliyeden Müdevver Defterler	Mâliyeden Müdevver Defterler	78

Tespit edilen Mâliyeden Müdevver Defterlerde Urfa Sancağı'na tabi Şehr, Colab, Harran, Yaylak, Kabahaydar, Oyma Ağaç, Çaykuyu nahiyelerindeki köy ve mezralar kayıt altına alınmıştır. Belgelerde ayrıca sancak dâhilindeki aşiretler, has-zeamet-tımar kayıt defterleri, zahire miktarları, toplanan öşür, avarız, damga, bac-ı bazar, ispenç vergileri ve memur maaşları gibi birçok konu da ele alınmaktadır.

2.21. Meclis-i Vâlâ Belgeleri

Meclis-i Vâlâ, Tanzimat'tan hemen önce Osmanlı idarî teşkilatında yerini alan bir müessesedir. Bu müessese, ıslahatlar doğrultusunda yapılacak olan düzenlemeleri hazırlamak, idarî olarak memurların muhakemesi ile ilgilenmek ve bazı devlet işlerinde oy kullanmak üzere 24 Mart 1838 tarihinde kurulmuştur. Faaliyetlerini Gülhane Kasrı'nda yürütmüştür (Akyıldız, Meclis-i Vâlâ'yı

Ahkâmı Adliye, 2003, 250-251). Tanzimat, idarî ve adlî olmak üzere üç kısımdan oluşan Meclis-i Vâlâ belgeleri arşivde (MVL.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 21. Urfa Tarihine İlişkin Meclis-i Vâlâ Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
MVL	Meclis-i Vâlâ	Meclis-i Vâlâ Evrâkı	324

Tespit edilen Meclis-i Vâlâ belgelerinde Urfa sancağından geçen hacıların güvenliğinin sağlanması, Urfa'nın eşkıya saldırılarından korunması, aşiretlerin gerçekleştirdiği asayişsizlikler, Tanzimat'ın Urfa'da uygulanması, Urfa'daki kazaların öşür gelirleri, Urfa sancağındaki bazı memurların görevden alınması ve bazılarının da göreve iade edilmesi, çeşitli tayinler, çekirge istilası, doğal afetlerden zarar gören ahaliden alınacak vergilerin ertelenmesi ve benzeri birçok konu yer almaktadır.

2.22. Meclis-i Vükela Belgeleri

Meclis-i Vükelâ, belgelerde Hey'et-i Vükelâ, Meclis-i Hâs, Encümen-i Mahsûs-ı Vükelâ, Meclis-i Meşveret, Encümen-i Mahsûs, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ, Meclis-i Hâss-ı Meşveret, Meclis-i Âlî-i Vükelâ, Meclis-i Hâss-ı Âlî ve Meclis-i Mahsûs gibi farklı isimlerle geçmektedir (Akyıldız, Meclis-i Vükelâ, 2003, s. 251-253). Devletin iç ve dış politikaları hakkında karar veren bir meclistir. Bu meclis, sadrazam başkanlığında şeyhülislam ve nazırların katılımı ile toplanmıştır. Meclis-i Vükelâ toplantılarına farklı zamanlarda serasker, tophane müşiri, kaptân-ı derya, hariciye nazırı, zaptiye müşiri ve sedâret müsteşarı gibi kişiler de katılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017). Meclis-i Vükela belgeleri arşivde (MV.) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 22. Urfa Tarihine İlişkin Meclis-i Vükela Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
MV.	Meclis-i Vükela	Meclis-i Vükelâ Mazbataları	49

Tespit edilen Meclis-i Vükela belgelerinde Urfa'da yapılması planlanan tren hattı, Urfa Sancağı'nda alınacak koyun, keçi ve kuzu vergileri, sancaktaki aşiretler arasında meydana gelen husumetlerin sonlandırılması, Urfa ve Antep'te ihtiyaç sahiplerine zahire verilmesi, fakirlere belli miktarda para dağıtılması, Suruç kaza merkezinin Mürşitpınarı'na nakledilmesi, Urfa'daki nüfus, emlak ve arazinin tahriri için yapılan yazışmalara dair birçok belge bulunmaktadır.

2.23. Meşihat Belgeleri

Osmanlı mahkemelerinde icra edilen davalarla ilgili kayıtlardır. Bu kayıtlara Şer'iyye Sicilleri, Sicillât-ı Şer'iyye, Mahkeme-i Şer'iyye Sicilleri ve Sicillât adı da verilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017). Osmanlı'da ilk şer'i mahkeme Osman Bey zamanında kurulmuştur. Bu mahkemenin ilk kadısı da Dursun Fakih adlı kadıdır (Kazıcı, 1982, s.145). Meşihat belgeleri arşivde (MŞH.) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 23. Urfa Tarihine İlişkin Meşihat Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
MŞH.ŞSC.d..	Meşihat	Meşihat Şer'iyye Sicilleri	25

Urfa ile ilgili Şer'iyye Sicilleri 204 ile 228 numaralar arasında yer almaktadır. Bu sicillerin bir kısmı araştırmacılar tarafından transkripsiyon edilmiştir. Bunlara Ömer Cide'nin transkripsiyon ettiği 205 numaralı Urfa Şer'iyye Sicili (Cide, 2007), Ahmet Şen (Şen, 2018) ve Aydın Atmaca'nın (Atmaca, 2018) transkripsiyon ettiği 206 numaralı Urfa Şer'iyye Sicili ve Nursen Tekin'in transkripsiyon ettiği 228 numaralı Urfa Şer'iyye Sicili örnek gösterilebilir (Tekin, 2016).

2.24. Nüfus Defterleri

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde 1831 yılında yapılmıştır. II. Mahmut dönemindeki ıslahatlar çerçevesinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Yerine oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'na asker temin etmek ve ülkedeki vergi nüfusunun sayısını belirlemek amacıyla ülke çapında nüfus sayımına gidilmiştir. Bu nüfus sayımı sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nüfus defterleri arşivde (NFS. d.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 24. Urfa Tarihine İlişkin Nüfus Defterleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
NFS.d..	Nüfus	Nüfus Defterleri	9

Tespit edilen nüfus defterleri H.1260-1284 (M.1844-1867) yılları arasına aittir. Bu kayıtlarda Urfa merkez kazasının reaya defteri, Rumkale kazasının reaya defteri, Birecik, Suruç, Rumkale kazaları ile Bozabad, Döğerli, Oyma Ağaç, Harran, Çaykuyu, Nizip ve Barak nahiyelerinin toplam nüfusları yer almaktadır.

2.25. Plan, Proje ve Krokiler

Osmanlı Devleti zamanında yapılmış plan, proje ve krokilerin bulunduğu fondur. Bu fonda eğer plan, proje ve krokilerin adı varsa o isimle üzerinde çalışılmış yoksa belge açıklanarak tanımlanmıştır. Arşivde plan, proje ve krokiler (PLK. p.) şeklinde kodlanmıştır. Fonda eski harflerle yazılmış olan belgeler (EHT.), İngilizce olanlar "İng.", Fransızca olanlar "Fr." ve Almanca olanlar "Alm." şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 25. Urfa Tarihine İlişkin Plan, Proje ve Krokiler

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
PLK.p..	Plan Kroki	Plan, Proje ve Krokiler	4

Tespit edilen Plan, Proje ve Krokilerden 5775 numaralı kayıтта Kilis, Antep, Birecik ve Urfa'nın etütleri verilmektedir. 4048 numaralı kayıтта İskenderun-Erzincan yolunun Kilis, Antep, Birecik, Urfa ve Siverek güzergâh planı ile su kanalı ve kemerinin projeleri yer almaktadır. 4856 numaralı kayıтта Urfa sancağının iskân planı ve 1425 numaralı kayıтта ise Urfa Zükur ve İnas Gureba Hastanesinin projesi bulunmaktadır.

2.26. Rumeli Müfettişliği Belgeleri

Rumeli Müfettişliği, 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması çerçevesinde 1902 yılında kurulmuştur. Görevi, Manastır, Kosova ve Selanik gibi yerlerde yapılması düşünülen askerî, malî, adlî ve idarî ıslahatları organize etmektir. Bu yerlere daha sonra Edirne, İşkodra ve Yanya da ilave edilmiştir. Bu kurum

günümüzdeki Olağanüstü Hal Bölgesi Valiliği'ne benzetilebilir. Rumeli Müfettişliği Belgeleri arşivde (TFR.I.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 26. Urfa Tarihine İlişkin Rumeli Müfettişliği Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
TFR.I..A...	Rumeli Müfettişliği	Rumeli Müfettişliği Sadâret	1
TFR.I..AS..	Rumeli Müfettişliği	Rumeli Müfettişliği Sadâret Evrâkı	1
TFR.I..M...	Rumeli Müfettişliği	Rumeli Müfettişliği Müteferrik Evrak	3
TFR.I..SL..	Rumeli Müfettişliği	Rumeli Müfettişliği Selanik	2
TFR.I..ŞKT.	Rumeli Müfettişliği	Rumeli Müfettişliği Arzuhaller	1
Toplam			8

Tespit edilen belgelerde Urfa'da görev yapan Manastırlı Yüzbaşı Hüseyin'in terfisi, Urfa Muhasebecisi Mehmed Selim Efendi'nin Drama sancağına tayini, Tokad ve Urfa istimbot ve torpidolarının Selanik'e geldiği, Urfa torpidosunun gözlem için hareket ettiği, Urfa torpidosunun gözleme başladığı, Urfa torpidosunun karaya oturması üzerine yardım için bir römorkörün gönderildiği, sahilde gözetleme görevinde bulunan Urfa torpidosunun Katerin civarında Papaz Köprüsü İskelesi'nde karaya oturduğu ve karaya oturan Urfa torpidosunun fırtınanın yardımıyla tayfalar tarafından kurtarıldığı belirtilmektedir.

2.27. Sadâret Belgeleri

Sadâret, sadrazamın görev yaptığı devlet dairesidir. Başka bir ifade ile Sadrazamlık Makamı olarak da adlandırılabilir. Önceleri sarayda Kubbealtı denilen yerde görevini yerine getiren sadrazam sonraları Paşakapısı, Sadâret Dairesi ve Bâbıali de görevini yerine getirmiştir (İpşirli, 2008, s. 414-419). Sadâret Belgeleri arşivde (A.}) şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 27. Urfa Tarihine İlişkin Sadâret Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon	Fon Adı	Kayıt Sayısı
A.}AMD.	Sadâret	Bâb-1 Asâfi Âmedî Kalemi	15
A.}d...	Sadâret	Sadâret Defterleri	1
A.}DVN.	Sadâret	Bâb-1 Asâfi Dîvân-1 Hümâyûn Kalemi	39
A.}DVN.MHM.	Sadâret	Bâb-1 Asâfi Divân-1 Hümâyûn Mühimme Kalemi	1
A.}M...	Sadâret	Müteferrik	2
A.}MKT.	Sadâret	Mektubî Evrakı	38
A.}MKT.DV..	Sadâret	Sadâret Mektûbî Kalemi Deavi Evrâkı	35
A.}MKT.MHM.	Sadâret	Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı	186
A.}MKT.MVL.	Sadâret	Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı	69
A.}MKT.NZD.	Sadâret	Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Deva'ir Evrâkı	126
A.}MKT.UM..	Sadâret	Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilayat Evrâkı	245
A.}MTZ.(05)	Sadâret	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrâkı	2
A.}TŞF.	Sadâret	Teşrifât Kalemi	15
Toplam			774

Tespit edilen Sadâret belgelerinde Urfa ve kazalarına alınacak olan Redif askerlerinin miktarı, aşiretlerin gerçekleştirdikleri asayişsizlikler ve bu asayişsizliklere karşı alınan tedbirler, Ermenilere ait Meryem Ana Kilisesi'ne yapılan müdahalelerin engellenmesi, Urfa ve Birecik kalelerinde yapılan tahribatların durdurulması, Urfa'da nüfus sayımının yapılması için gerçekleştirilen yazışmalar, çeşitli konumlarda görev yapan idarecilerin tayini ve ihmalkârlık gösterenlerin görevlerinden alınması, Urfa ahalisinden alınacak öşür, cizye, ağnam gibi vergilerin tahsili üzerinde durulmaktadır. Ayrıca belgeler arasında Urfa ve kazalarında resmi kurumların

inşası ve tamiri, mahkûmların affı, vakıflara dair yazışmalar, çeşitli suçlara verilen cezalar, Hamidiye Alaylarının kurulması ve işleyişine dair birçok kayıt da bulunmaktadır.

2.28. Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

Şûrâ-yı Devlet, 2 Mart 1868 yılında Meclis-i Vala'yı Ahkâm-ı Adliye'nin dağıtılması üzerine kurulmuştur. Şûrâ-yı Devlet'in bünyesinde bulunan en önemli dâirelerden biri Tanzimât Dâiresi'dir. Şûrâ-yı Devlet, Danıştay gibi idarî bir mahkemedir. Ayrıca kanun yapmaya yetkili bir organ olduğu da bilinmektedir. Bu belgeler arşivde (ŞD.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 28. Urfa Tarihine İlişkin Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet	Şûrâ-yı Devlet Belgeleri	294
ŞD.SAİD	Şûrâ-yı Devlet	Şûrâ-yı Devlet Sicill-i Ahvâl İdaresi	2
Toplam			296

Tespit edilen Şûrâ-yı Devlet belgelerinde Urfa sancağında bulunan tımar ve mukataa bedelleri, sancak dâhilindeki çeşitli kurumlara atamalar, Urfa ve kazalarında bulunan idare meclislerinde Protestan aza bulundurulması, husumetli aşiretlerin barıştırılması, tütün kaçakçılığının engellenmesi, Harran kaza merkezinin Harran kasabasına nakledilmesi, Urfa'da Almanya tebaasından olan Fisher'in tasarrufundaki araziye Devich Orient Mission adlı hayır şirketinin hastane inşa etmek istemesi gibi birçok konu yer almaktadır.

2.29. Tapu Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVII. yüzyıllarda dirlik (tımar) sisteminin uygulandığı yerlerde vergi mükelleflerine ait bilgilerin sancak esasına göre işlendiği defterlere *Tahrir defterleri* denilmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru bu defterlerin yerini *Avarız defterleri* almıştır. Tapu Tahrir Defterleri arşivde (TT. d.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 29. Urfa Tarihine İlişkin Tapu Tahrir Defterleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
TT.d...	Tapu Tahrir	Tapu Tahrir Defterleri	1

Tespit edilen 362 numaralı Tapu Tahrir defterinin tarihi belli değildir. Defterde Urfa livasının nüfusu ve hasılatı hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca defterde sancaktaki aşiret ve oymakların nüfusları da belirtilmektedir.

2.30. Taşra Belgeleri

Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin büyük çoğunluğu merkez dışındaki eyalet ve sancaklardan İstanbul'a gönderilen taşra evraklarından oluşmaktadır. Taşra belgeleri arşivde (TŞR.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 30. Urfa Tarihine İlişkin Taşra Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
TŞR. HL.	Taşra	Taşra	36

Tespit edilen Taşra belgelerinde Rumkale kazasının Kaymakamı Mustafa Asım Efendi'nin görevden alınması, İran şehzadelerinin Urfa'yı ziyareti, Urfa'da Halil Bey adındaki bir zatın

kendisine İttihat Terakkici süsü vererek Ermeni meselesinden menfaatler sağlamaya çalıştığı, R.1332 yılında Urfa Mutasarrıflığına Antep Mutasarrıfı Ali Haydar Bey'in atandığı, Urfa'daki demiryolu hattının Aneze Aşireti'nin saldırısından korunması, Fırat nehri etrafına iskân edilen muhacirlerin iki yüz kadarının Halep ve Adana taraflarına gitmeye çalıştığına dair bilgiler yer almaktadır. Urfa ile ilgili Taşra belgelerindeki konular bu belirtilenlerle sınırlı olmayıp farklı birçok konu da belgeler mevcuttur.

2.31. Topkapı Arşivi Belgeleri

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Bu arşiv Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü arasında yapılan protokol doğrultusunda dijitalle aktarılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Topkapı Arşivi Belgeleri arşivde (TS. MA.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 31. Urfa Tarihine İlişkin Topkapı Arşivi Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
TS. MA. d	Topkapı Arşivi	Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri	14
TS. MA. e	Topkapı Arşivi	Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrâkı	40
Toplam			54

Tespit edilen Topkapı Arşivi belgelerinde Urfa'daki bazı devlet adamlarının zemetlerinin gelir ve gider kayıtları, muhasebe defterleri, Haremeyn evkafı varidat defteri, Urfa kadısı Hüseyin'in mührüyle İstanbul'a gönderilen eşyaların listesi, Ahmed Paşazade Ömer ve Urfa ayanı Hacı Firuz tarafından Mustafa Paşa'ya verilen şartname gibi birçok kayıt bulunmaktadır.

2.32. Yabancı Arşivler

Yabancı Devletlerle yapılan yazışmaların bulunduğu fondur. Bu fonda Rusya, Gürcistan, Bulgaristan, Makedonya gibi devletlerle yapılan yazışmalar yer almaktadır. Bu belgeler arşivde (YB.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 32. Urfa Tarihine İlişkin Yabancı Arşivler

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
YB..04.	Yabancı Arşivler	Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi	2

Tespit edilen iki belgeden birincisi Birecik Kazası Mal Müdürlüğü'ne tayin edilen Abdülvehhab Efendi'nin kefaletinin icrasına dairdir. İkincisi ise Urfa Mutasarrıfı Tevfik Bey'in herhangi bir zimmetinin olmadığı ve buna dair tahriratın tahsilat odasına gönderilmesine yöneliktir.

2.33. Yıldız Sarayı Belgeleri

II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nda birikmiş olan gazete ve belgelerden oluşmaktadır. Bu belgeler arasında şahısların Yıldız Sarayı'na sunduğu raporlar, ihbarlar, arızalar, dış basında Osmanlı ile ilgili çıkan yazılar, resimler, albümler, haritalar ve II. Abdülhamid'in hususi olarak ilgilendiği mevzular yer almaktadır. Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri arşivde (Y.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 33. Urfa Tarihine İlişkin Yıldız Sarayı Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
Y..A...HUS.	Yıldız	Yıldız Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı	34
Y..A...RES.	Yıldız	Yıldız Sadâret Resmi Marûzât Evrâkı	11
Y..EE..	Yıldız	Yıldız Esas Evrâkı	10
Y..EE..KP..	Yıldız	Yıldız Dâhiliye Kamil Paşa Evrâkı	3
Y..MTV.	Yıldız	Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı	82
Y..PRK.A...	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Sadâret Marûzâtı	4
Y..PRK.ASK.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Askerî Marûzât	66
Y..PRK.AZJ.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Arzuhal Jurnal	9
Y..PRK.AZN.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Adliye ve Mezâhib Nezareti Marûzâtı	6
Y..PRK.BŞK.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Başkitabet Dairesi Marûzâtı	16
Y..PRK.DH..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezareti Marûzâtı	8
Y..PRK.EŞA.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik	1
Y..PRK.HR..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Hâriciye Nezareti Marûzâtı	1
Y..PRK.KOM.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Komisyanlar Marûzâtı	3
Y..PRK.MF..	Yıldız	Yıldız Perâkende Maârif Nezareti Marûzâtı	3
Y..PRK.ML..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâkı Mâliye Nezareti Marûzâtı	7
Y..PRK.MYD.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâk-1 Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-1 Harbiye Dâiresi	7
Y..PRK.OMZ.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Orman, Maadin ve Zirâât Nezareti Marûzâtı	1
Y..PRK.PT..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezareti Marûzâtı	3
Y..PRK.ŞH..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Şehremaneti Kataloğu	1
Y..PRK.TKM.	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği	7
Y..PRK.UM..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Umûmî	34
Y..PRK.ZB..	Yıldız	Yıldız Perâkende Evrâkı Zabtiye Nezareti Marûzâtı	7
Toplam			324

Tespit edilen Yıldız Sarayı belgelerinde Urfa sancağının vergi hesapları, Urfa'da zabtiye teşkilatının kurulması, bu teşkilat mensuplarına verilecek maaşlar, nüfus memurlarına verilecek maaşlar, Şemmer, Aneze, Milli gibi aşiretlerin Urfa ve çevresinde gerçekleştirdiği eşkıyalık faaliyetleri ve bu faaliyetlere karşı alınan tedbirler, Urfa mutasarrıflığına yapılan atamalar ve görevden almalar, Urfa sancağında vuku bulan kolera salgını, Urfa'daki aşiretlerden Hamidiye Alaylarının teşkili, H.1314 (M.1896) yılında Urfa'da meydana gelen karışıklıklar ve daha birçok konu hakkında belge bulunmaktadır.

2.34. Zabtiye Nezareti Belgeleri

Zabtiye teşkilatının Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren var olduğu bilinmektedir. Bu teşkilat Fatih Sultan Mehmet döneminde daha da geliştirilmiştir (Özcan, 2013, s. 128-130). Zabtiye Nezareti'nin bünyesinde bulunan belgelerin büyük çoğunluğu İstanbul dışındaki vilayetlerden ve diğer nezaretlerden gelen evraklardan oluşmaktadır. Bu nezarete ait belgeler daha çok emniyetin sağlanması, darp, hırsızlık, yağma, yaralama cinayet gibi konuları ihtiva etmektedir. Zabtiye Nezareti Belgeleri arşivde (Y.) şeklinde kodlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2017).

Tablo 34. Urfa Tarihine İlişkin Zabtiye Nezareti Belgeleri

Fon Kodu	Ana Fon Adı	Fon Adı	Kayıt Sayısı
ZB.	Zabtiye Nezareti	Zabtiye Nezareti Evrâkı	29

Tespit edilen Zabtiye Nezareti belgelerinde Urfa'daki askerî birliklere yapılan atamalar ve aziller, R.1318 yılına ait Urfa, Birecik, Harran, Suruç ve Rumkale kazalarına ait vukuat jurnalleri, Urfa'daki Amerika ve Fransa vatandaşları hakkında başlatılan tahkikatlar vb. birçok konu hakkında kayıt bulunmaktadır.

2.35. Vilâyet Sâlnâmeleri

Sâlnâme, Osmanlı Devleti'nde merkezi idarenin, vilayetlerin, askerî kurumların, nezaretlerin, bazı kişi ve özel kurumların yıllık olarak bilgilendirme amacıyla çıkardıkları neşriyatlardır. Sâlnâmeler özel ve resmi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Resmi sâlnâmeler ise kendi içinde devlet, vilayet ve nezâret şeklinde üç bölüme ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk vilâyet sâlnâmesi H.1283 (M.1866) yılında *Sâlnâme-i Vilâyet-i Bosna* salnamesi olup, onu H.1284 (M.1867) yılında basılan *Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb* adlı sâlnâme takip etmiştir (Aydın, 2009, s. 51-54).

Vilâyet sâlnâmelerinde vilâyetlerin idarî teşkilatı, resmi devlet kurumları, vilayete bağlı sancak, kaza ve nahiyelerin idareci ve memurları, bu kişilerin maaşları, vilayetin ve bağlı idarî birimlerin tarihleri, nüfusları, sanayi ve ziraî üretimleri, idarî birimdeki iş yerlerinin cinsi ve sayıları gibi kayıtlar yer almaktadır (Palalı, 2010, s. 1-14).

Urfa sancağına dair bilgileri ihtiva eden ilk vilâyet sâlnâmesi H.1284 (M.1867) tarihli *Halep Vilayet Salnamesi*'dir. Urfa hakkında malumatın bulunduğu 31 Halep Vilayet Sâlnâmesi bulunmaktadır. Bunun yanında 1927 yılına ait olup Urfa hakkında birçok malumatın bulunduğu bir sâlnâme daha bulunmaktadır. Urfa hakkında bilgi veren Halep ve Urfa Vilâyet Sâlnâmeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 35. Vilâyet Sâlnâmeleri (Kaynak: isamveri.org, 2020)

1284 H. (1876 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1285 H. (1868 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1286 H. (1869 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1287 H. (1870 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1288 H. (1871 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1289 H. (1872 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1290 H. (1873 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1295 H. (1878 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1299 H. (1882 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1300 H. (1883 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi

1302 H. (1885 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1303 H. (1886 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1305 H. (1888 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1306 H. (1889 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1307 H. (1890 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1308 H. (1891 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1309 H. (1892 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1310 H. (1893 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1312 H. (1894 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1313 H. (1895 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1314 H. (1896 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1315 H. (1897 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1316 H. (1898 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1317 H. (1899 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1318 H. (1900 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1320 H. (1902 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1321 H. (1903 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1322 H. (1904 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1323 H. (1905 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1324 H. (1906 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1326 H. (1908 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1927 M. Urfa Sâlnâmesi

3. Sonuç

Bu araştırmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Urfa tarihine ilişkin hangi belgelerin bulunduğu, bu belgelerin kayıt sayıları ve içerikleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Araştırmada Urfa ile ilgili 9.414 kayıt, fonlar halinde açıklanarak araştırmacıların bilgisine sunulmuştur. Tespit edilen bu kaynaklar Osmanlı Arşivi'nde elektronik ortama aktarılmış kayıtlardan oluşmaktadır. Arşivde belge okuma çalışmalarını devam ettirdiği için bu kayıt sayısının zamanla artacağı da göz önünde bulundurulmaktadır. Tespit edilen belgeler dışında farklı konulardaki diğer belgelerde de Urfa hakkında bilgilerin bulunabileceği de bir gerçektir.

Bu araştırmada Osmanlı kurumları arasında nasıl bir iletişim ve hiyerarşik düzenin olduğunu tespit etmek mümkündür. Ayrıca eyalet, sancak ve kaza gibi idarî birimlerde yaşanan sorunlara merkezi idarenin sunduğu çözümler, bu çözümlere taşradaki idareci ve halkın verdiği cevapları da görmek mümkündür. Araştırmada tespit edilen diğer bir nokta da arşivde Urfa ile ilgili en fazla belge Dâhiliye Nezareti'ne ait belgelerden oluşmaktadır. Dâhiliye Nezareti Ana Fonu başlığı altında toplamda 4.861 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların bir kısmı XIX. yüzyıla ait olmakla birlikte büyük çoğunluğu XX. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Dâhiliye Nezareti belgelerinden sonra arşivde Urfa ile ilgili en fazla belge 774 kayıtle sadrazamlık makamı konumunda olan Sadâret ana fonunda bulunmaktadır.

Bu araştırmanın Osmanlı döneminde Urfa tarihine yönelik çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kılavuzluk edeceği ve bu anlamda onlara yol göstereceği düşünülmektedir. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı Arşivi'nde Urfa tarihine yönelik birçok belge bulunmaktadır. Bu belgelerde kentin idarî, sosyal, kültürel, ekonomik yapısı hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Urfa tarihini aydınlatmaya yönelik birçok kitap, tez ve makale bulunmasına rağmen bu çalışmalar içerisinde arşiv belgelerinin tasnifi ve değerlendirilmesine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, M. (2014), Osmanlı İmparatorluğu'nda Hariciye Nezareti'nin Kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX / 1, 59-85.
- Akün, Ö. F. (2000), İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957), *İslam Ansiklopedisi*, (21), 249-262. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akyıldız, A. (2003), Maârif-İ Umûmiyye Nezareti, *İslam Ansiklopedisi*, (C.27), 273-274. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akyıldız, A. (2003), Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, *İslam Ansiklopedisi*, (C.28), 250-251. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akyıldız, A. (2003), Meclis-i Vükelâ, *İslam Ansiklopedisi*, (C.28), 251-253. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Alper, M. (1988), Tarihi Süreç İçinde Urfa, *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye.
- Atmaca, A. (2018), 206 Numaralı Urfa Şer'iyeye Sicilinin, H.1282-1287 \M.1865 (1870) 187-366. Sayfaları Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Aydın, B. (2009), Salnâme, *İslam Ansiklopedisi*, (C.36), 51-54. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi. (2017).
- Cide, Ö. (2007), 205/2 Numaralı Şanlıurfa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Hicrî 1272-1282/Miladi 1856-1865, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çetin, A. (1985), *II. Meşrutiyet Döneminde Arşivlerimize Ait Belgeler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı (2020), *Mucebince Amel Oluna Hatt-ı Hümayunlar*, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı.
- Ekinci, A. ve Paydaş, K. (2018), *Kuruluşundan Osmanlı Hâkimiyetine Urfa Siyasi Tarihi, Osmanlı Urfası*, İstanbul: Urfa Okulu.
- Ertürk, H. ve Sam, N. (2009), *Kent Ekonomisi*, Bursa: Ekin.
- Findley, C. V. (1997), Hariciye Nezareti, *İslam Ansiklopedisi*, (C.16), 178-180. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gregory Abû'l-Farac (1945), *Abû'l-Farac Tarihi*. Çev: Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Haleb Vilâyet Sâlnâmesi, H.1284, 141-143.
- Haleb Vilâyet Sâlnâmesi, H.1286, 156-157.
- Işıltan, F. (1960), *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İpşirli, M. (1991), Bâbiâli, *İslam Ansiklopedisi*, (C.4), 38-39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (1993), Dâhiliye Nezareti, *İslam Ansiklopedisi*, (C.8), 414-416. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, M. (2008), Sadrazam, *İslam Ansiklopedisi*, (C.35), 414-419. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kazıcı, Z. (1982), *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Çağrı.
- Kurt, A. O. ve Göler, M. E. (2017), Anadolu'da İlk Tapınak: Göbeklitepe, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (2), 1107-1138.
- Kütükoğlu, M. S. (1994), Defterdar, *İslam Ansiklopedisi*, (C.9), 94-96. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kütükoğlu, M. S. (1997), Hatt-ı Hümayun, *İslam Ansiklopedisi*, (C.16), 485-488. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (2013), Zaptiye, *İslam Ansiklopedisi*, (C.44), 128-130. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Palalı, İ. (2010), Osmanlı Salnameleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (23), 1-14.
- Şen, A. (2018), 206 Numaralı Urfa Şer'iyeye Sicili'nin, H.1282-1287 \M.1865-1870) 1-186. Sayfaları Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Teber, S. (1985), *İlk Toplumların Değişimleri*, İstanbul: Say.
- Tekeli, İ. (1998), *Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Ed. İlhan Tekeli, Ankara: Dost.
- Tekin, N. (2016), 228 Numaralı Urfa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, H.1288-1289\M.1871-1872), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Terzi, A. (1998), Hazîne- i Hâssa, *İslam Ansiklopedisi*, (C.17), 137-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turan, A. N. (2010), Şanlıurfa, *İslam Ansiklopedisi*, (C.38), 336-341. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ulutaş, S. (2020), Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 487-518.
- Yahyagil, M. Y. (1998), Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri, *Sosyoloji Konferansları*, İ.Ü.İ.F., 25.Kitap, İstanbul, Türkiye. <http://www.isamveri.org/salname/sliste.php> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).